

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Virág András

Hálózatok a cserkészletben - cserkészhálózatok

A magyarországi cserkészlet története a kezdetektől a rendszerváltásig

Témavezető: M. Kiss Sándor

PhD egyetemi tanár, tanszékvezető

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

Gazdaság-, Régió- és Politikatörténeti Műhely

Piliscsaba, 2013.

I. A kutatási feladat előzményei és problémafelvetés

A magyarországi cserkészlet történetével számos publikáció, könyv és egyéb tanulmány foglalkozott már. Ezek java leginkább a cserkészlet betiltásáig ölelte fel a hazai cserkészmozgalom történetét. Fontos publikációk jelentek meg az 1948 utáni határon túli, nyugati világba szakadt magyar cserkészetről, de nagyon gyér volt a szakmai, tudományos publikációs tevékenység a magyarországi cserkészlet „titkos” évtizedeiről.

Sokáig nem voltak elérhetőek a korszakra vonatkozó írott források, ezért leginkább személyes visszaemlékezések formájában kerültek közkézre ennek a kornak a történetei. Ezek tartalmukat tekintve és egyben természetükből adódóan vagy földrajzilag, vagy kronológiailag nagyon is behatároltak voltak.

A magyarországi cserkészlet 1945 és 1990 közötti időszakáról nem készült összefoglaló történelmi munka. Mindössze a túlélőkkel készített interjúk, visszaemlékezések, ismeretterjesztő művek állnak rendelkezésre e témakörben, melyek más (írott, vagy hang/film) forrást nem, vagy csak nagyon elvétve használtak, azokat is a visszaemlékezők (nem lebecsülendő!) magánarchívumaiból citálva.

A kutatás célja az volt, hogy a történettudomány bevett eszközeit használva, levéltári és egyéb források alapján a cserkészlet módszer illegális továbbélésére, lehatárolására, működésére, és az ezzel kapcsolatos egypárti állambiztonsági elhárító munka, azaz a titkosszolgálati rendszer működését érintő kérdésekre választ kapjunk. Azaz, hogyan jött létre és miként épült fel a diktatúrának ez a rendszere? Ki, illetve kik voltak az irányítói, kik és mi alapján mozgatták a „szálakat”?

A másik kiemelt része a kutatásnak, a magyarországi cserkészlet rendszerváltás környéki újjáalakulásának bemutatására fókuszált, bemutatva, hogy az egypárti diktatúra ifjúságért felelős vezetői miként gondolkodtak saját szerepükről, miként értékelték saját (korábbi) munkájukat és milyen kiutakat kerestek az akkor már nagyon is kézzel fogható társadalmi válságból, illetve miként készültek az ekkor már várható politikai változásokra.

A cserkészletmozgalom történetének bemutatásakor először kerül alkalmazásra Barabási Albert-László matematikus leírása a hálózatok működéséről, mert így szemlélve és szemléltetve a „hálózatokat a cserkészletben és a cserkészlet-hálózatokat” sokkal jobban

megérthetővé válik, hogy a kommunista párt által irányított rendőrség miért akkor és miért ott avatkozott közbe. Megértjük, hogy mennyire kevés ügynökkel mekkora nagy részt tudtak ellenőrzésük és befolyásuk alatt tartani.

A módszer segítségével mélyebben megértjük továbbá azt is, hogy miért volt sokkal hatékonyabb a kádári elhárítás, mint Rákosié. Egyúttal könnyen megérthetővé válik az is, hogy honnan eredtek a parancsok, melyeket a tartótiszteknek végre kellett hajtatniuk az ügynökeikkel. Ebben a rendszerben az ügynök nem látta, hogy mekkora sakktáblán játszanak vele és a számára jelentéktelen ügyben tett jelentés mely része, megfogalmazása hozza majd lendületbe az elhárítás precíziós gépezetét.

II. A kutatás forrásai és módszertana

Munkámban főként levéltári források és személyes beszélgetések, interjúk alapján került felvázolásra a magyarországi cserkészlet 1945 és 1993 közötti időszaka (a korábbi időszak felvázolása csak a megértést hivatott segíteni). Továbbá, főként levéltári dokumentumok felhasználásával kerültek ismertetésre az ifjúságtörténet és – főként katolikus – illegális egyházi ellenállás történetei. Fontos újdonsága a dolgozatnak, hogy a kutatások során egyfelől (a közhiedelemmel ellentétben) megtudtam, hogy a cserkészlet rendszerváltás körüli időszakában bizonyos fontos eseményeiről videódokumentáció is készült, másfelől azokat fel is leltem és fel is használtam az események pontos leírásakor, valamint a szereplők és szerepük beazonosításakor.

A feldolgozásban a visszaemlékezések és a szakirodalom is fontos szerepet kaptak, ám a dolgozat alapjai az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Politikatörténeti Levéltárban és a Közép-európai Egyetem – Nyílt Társadalom videóarchívumában található dokumentumok és felvételek szerint került bemutatásra.

A kutatás időrendben 1907-től időszakokra felosztva taglalja a 2012-ben százéves jubileumát ünneplő cserkészlet hazai történelmét.

A magyarországi cserkészmozgalom, a cserkészmódszer történetének korszakolása:

- ⇒ a cserkészzet magyarországi megindulásától a gödöllői világtalálkozóig, 1910-1933;
- ⇒ magyar cserkészzet a második világháború előtt, a magyar cserkészzet önálló kiteljesedése (ábrahámhegyi próbarendszer és regöscserkészzet), 1933-42;
- ⇒ kísérlet a magyar cserkészmozgalom államosítására, 1942-1944;
- ⇒ a magyar cserkészzet a fenyegetett demokrácia idején, 1945-46;
- ⇒ cserkészzet a diktatúra árnyékában, 1946-48;
- ⇒ cserkészélet a sztálini típusú diktatúra éveiben, 1948-56;
- ⇒ a cserkészzet újjáalakulása, 1956-57;
- ⇒ a cserkészmódszer továbbélése a Kádár-korszakban, 1957-79;
- ⇒ nehézségek a központi irányítással végzett ifjúsági munkában, kiútkeresés, 1980-88;
- ⇒ a MCSSZ 4. újjáalakulása 1988/89.

Fontos hangsúlyozni, hogy az ifjúságpolitika, mint történelmi téma feldolgozatlansága miatt szinte naponta újabb és újabb dokumentumok kerülnek elő mind a kommunista párt, mind annak ifjúságpolitikája megvalósításáért felelős szervezetek – KISZ, Úttörőszövetség és a Hazafias Népfront (HNF) – levéltáraiból. Ezek leágazásai a rendszer egészének működésével kapcsolatban újabb és újabb fontos tényeket tárhatnak majd a kutató elé.

III. Kutatási eredmények rövid összefoglalása

Jelen disszertáció vállalt legfontosabb feladata volt amellelt, hogy áttekinti a magyarországi cserkészzet történetét az, hogy matematikai gráfok segítségével bemutassa miként vette át, majd tartotta befolyása alatt a cserkészzetet a kommunista állam belső reakció elleni elhárításáért felelős szerve.

A dolgozat elején beazonosításra került, hogy mi a cserkészzet, mi a cserkészmódszer, tehát lehatároltuk, mikor beszélünk cserkészetről, mikor annak csak egy részéről, azaz a cserkészmódszer egyes elemeiről. Ez azért is fontos a kutatás szempontjából, mert az egykori szereplők is hajlamosak ezt a fontos különbségtételt jelentékteleníteni. Mindemellelt

természetesen nem lehet számon kérni az akkori kor emberein a cserkészmozgalmak összességét, hiszen a kommunista diktatúra tiltotta a cserkésztevényt. Ezt a nehéz helyzetet a szerző azzal oldotta fel, hogy csak cserkészmozgalmakról beszél, ami így segíti az érdeklődőt, hogy egy-egy esemény, szerveződés mögött megtalálja a cserkésztevényt, vagy a cserkésztevényt egy bizonyos mutációjának továbbélését.

Ilyen volt bizonyos szinten az úttörőmozgalom is, mely külsőleg számos elemét átvette az egykori, nagyszerű cserkészmozgalomnak, azonban annak legfontosabb tartalmait a párt elvárásainak megfelelően elhagyta vagy egyenesen ellenkezőjére cserélte (pl. a cserkésztevényt mindig is önkéntes volt – az úttörőcsapatban való részvétel kötelező). Későbbi példaként, Jánosi Sándor munkája alapján bemutatásra került, hogy a táncmozgalom miatt tekinthető a regőscserkésztevényt továbbélésének, nem is beszélve a hetvenes évek végén elkezdett regősúttörő foglalkozásokról (melyeket maga Jánosi vezetett Csillebércen).

A dolgozat kiemelt helyen mutatja be, hogy minden fennálló politikai rendszer egyik legfontosabb feladata a saját utánpótlásáról való gondoskodás, mely feladata biztosítani a nemzedékeken átnyúló, lehető legnagyobb stabilitását. Az 1920 után Magyarországon berendezkedő rezsim hamar felfedezte magának a cserkésztevényt, mint jellemformáló, látszólag konzervatív (egyházhoz, hazához hű, „jó állampolgárt” nevelni akaró, tehát a társadalmi berendezkedést elfogadó) mozgalom. Kezdetből megpróbálta a lehető legjobban befolyásolni, saját irányítása alá vonni ezt a brit gyökerekkel rendelkező – azaz önállóságra nevelő – kitűnő nemzetközi összeköttetésekkel rendelkező ifjúsági civil szervezetet. A magyar cserkésztevényt programja azonban addigra – Sík Sándor, Karácsony Sándor, Temessy Győző stb. jóvoltából – nagyjából beérett, összeállt egy egészé. Ezek a nagyszerű pedagógusok megnyerték a cserkésztevényt ügyének többek között Teleki Pált is. A magyarországi cserkésztevényt alapítói így a társadalmi támogatást elfogadták, de nem engedték „államosítani” a cserkésztevényt.

Magyarországon gyorsan elterjedt és nemzetközileg is nagy tekintélyt vívott ki magának a 30-as évek végére 50 ezresre duzzadt Magyar Cserkészszövetség (MCSSZ). 1941-ben Teleki Pálban a legfőbb hazai védelmezőjét veszítette el, de az egykori miniszterelnök által is jegyzett új próbarendszer – benne a virágkorát élő regőscserkésztevényt – adta burok többé-kevésbé sikeresen védte meg a cserkészcsapatokban folyó mozgalmi munkát. Ekkortól lehet beszélni igazán magyar cserkésztevényről, hiszen a nemzetközi (brit) alapokra felépítette a (vezetőképzésében, nevelési módszereiben) teljesen önálló *magyar cserkész* modellt.

A háború éveiben a jogszabályok szerinti működési engedélyhez kötött szervezetként nem tudott, de mint mozgalom ellenállt a militarista, szélsőségesen nacionalista törekvéseknek.

1942-ben a cserkészetet „államosították”, élére a kultuszminiszter megbízottja került, központi adminisztrációját az általa kiküldött köztisztviselő tartotta kézben. A cserkészcsoportokban azonban „zavartalanul” folytatódott a munka. Bemutatásra került, hogy a zsidótörvények és az 1942-es cserkész alapszabályt a cserkésztestvériség törvénye (ti.: a cserkész minden cserkészt testvérenek tekint) miként írta felül, mert még 1944-ben is táboroztak zsidó cserkészek Magyarországon.

Az 1945-ben újjáalakult cserkészetet soha korábban nem tapasztalt nehézségek elé állította a berendezkedő szovjet hatalom.

A cserkészsülők foglalkozás szerinti megoszlása százalékban		A cserkészek foglalkozás szerinti megoszlása százalékban	
Gyári munkás	23%	Tanuló	52,4%
Iparos	22,2%	Gyári munkás	26,2%
Meghalt, eltűnt	18,8%	Iparos	10%
Egyéb	17%	Egyetemista	4%
Önfenntartó	8%	Tisztviselő	3,2%
Kereskedő	7,3%	Egyéb	2,7%
Tisztviselő	3,7%	Kereskedő	1,5%

Amint azt a fenti, 1939-ből származó, összegző táblázat világosan mutatja: a cserkészet nem a polgári elit mozgalma volt. A táblázatban alkalmazott jelöléseknél szűken vettük a társadalom „alsóbb rétegeinek” értelmezését, mert nem tudjuk, hogy a statisztika összeállítói mi alapján sorolták pl. az egyéb-, vagy az önfenntartó kategóriába az embereket. Ezek a számok összességében (88,6%!) azt mutatják, hogy a cserkészet potenciálisan azokat a fiatalokat szólította meg, akikre a Magyarországon 1944-ben ismét megjelent kommunista hatalom is igényt tartott. Ezért Magyarország 1945-ös megszállása után a cserkészetet vagy át kellett venni (amint ez pl. Lengyelországban történt), vagy meg kellett gyengíteni, majd szét kellett venni (a közvetlenül a katolikus egyházhoz tartozó mozgalmakhoz – KALOT/KALÁSZ/EMSZO-hoz – hasonlóan), hogy tagságához, az általa megszólítottakhoz a kommunista párt konkurencia nélkül hozzáférjen, belőlük építkezessen, ezzel teremtve magának monopolhelyzetet a felnövekvő nemzedékek körében.

Ebből következően 1946-ban a legtöbb (egyházi kötődésű) civil szervezettel egyetemben betiltották, és csak új néven, a „népi demokráciához” lojális vezetéssel engedték újraszerveződni. Ennek kapcsán áttekintettük, hogy milyen könnyedén lépett át a magyar politikai élet az addig virágzó és sokszínű civil szervezetek szinte totális megszüntetésén,

hiszen az országgyűlésben is csak két interpelláció hangzott el, és mindkét esetben az arra adott belügyminiszteri választ – az akkori házszabályoknak megfelelően – elfogadta a tisztelt Ház.

A dolgozatban külön hangsúlyt kapott annak bemutatása, hogy a korábban szociáldemokrata Országos Ifjúsági Bizottság egyik vezetője, Hollós Ervin (1939-től a kommunista párt titkos tagja) már 1944-től mekkora erőfeszítéseket tett a cserkészszövetség átvételére. Irányításával létrejött a kommunista cserkészaktíva, mely a kommunista párt aktuális politikájának megfelelően folyamatosan áttekintette és értékelte a hazai cserkészszövetség ügyét. Az újra és újra előkerülő kötelező igazolásokon keresztül, végső esetben a rendőrség segítségét is igénybe véve szervezte cserkészcsapatok vezetésének kommunista átvételét.

Az ekként jócskán felpuhított – az Isten, haza és embertárs hármasságától megfosztott – új szervezet, a Magyar Cserkészfiúk Szövetsége (MCSFSZ) 1948-ban „önként” kimondta beolvadását a kommunista ifjúsági rétegszervezetbe, a Magyar Úttörők Szövetségébe.

A tulajdonképpeni betiltás után az az érdekes helyzet állt elő, hogy a cserkész módszer – amint ennek másik dimenzióját már korábban bemutattuk – részben az úttörőmozgalomban (kiscsoport-foglalkozások, őrsgyűlések); egyenruha (még a jelvények formája is!); táborozások, tábori szertartások stb.), másrészt az illegalitásban élt tovább. Az illegális (javarészt földalatti egyházi háttérrel szervezkedő) közösségek előbb a rákosi, majd – az 1956-os hivatalos újjáalakulás közvetlenül Kádár János általi 1957. februári leállítását követően – a kádári elhárításnak is kiemelt célpontjául szolgáltak.

A disszertációban – több ügynök sorsán keresztül is – bemutatásra került, hogy az ügynökök nem önállóan tevékenykedtek, tartótisztjeik „*az MSZMP büntető politikájának*” megfelelően instruálták őket. Bemutatásra került az is, hogy a matematikai gráfok tudományát milyen magas fokon alkalmazta a Hollós által vezetett kommunista állambiztonság, amit a belső reakció elleni elhárítás egyik módszertani könyvében ekként fogalmazott meg a jelentéstevő rendőr őrnagy: „*az operatív feldolgozó munka további tanulsága, hogy mind nagyobb jelentőséget nyer az állambiztonsági munkában a bomlasztás, mely kellő időben és helyen való alkalmazása gátat vethet az ellenséges tevékenység méreteinek és romboló hatásának.*” Így válik érthetővé, hogy az egyik bemutatott szűk baráti közösség (a legkiterjedtebb idejében is csak öt(!) családfőről beszélünk) bomlasztására, majd utókövetésére miért fordított akkora energiát és apparátust a kádári állambiztonság. A kommunista állambiztonság

módszertanának ezen szeletét megismerve érthetővé válik számunkra az is, hogy nem véletlenül vezetett az MSZMP társadalompolitikája a magyar társadalom végletesnek tűnő atomizálódásához, az önzés és individualizmus – kommunista rendszeren belül is példátlan – eluralkodásához.

A cserkészlet tiltása alól egyfajta kivételt jelentett az idővel „túrt” regöscserkészlet, mely nevének előtagját elhagyva, de módszereit a nyolcvanas évek társadalmi válságát, az ifjúság hadrafoghatóságának rohamos romlását tapasztalva a hatalom igyekezett beépíteni az úttörőmozgalomba és – Jánosi Sándor egykori regöscserkészletvezető értékelése szerint – hagyta továbbélni a ma is virágzó táncház-mozgalomban.

A hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején – egyre sűrűsödő jelleggel – felmerült a cserkészlet (hol a HNF, hol a hadsereg pasztorálásával történő) „rendszerbarát” és az Isten, haza, embertárs hármasságától megfosztott hazai újraindítása is.

Azonban a teljes tiltást 1988-ig fenntartották, amikor a regöscserkészlet úttörősítései és az egyházi ellenállás ellenszereként bevált módszerekkel, a bomlófélben lévő kommunista párt két – a Pozsgay Imre fémjelezte népi bal és az Aczél György féle liberális – szárnya is kísérletet tett az újjászülető cserkészlet feletti ellenőrzés megszerzésére. Ezért lehetséges, hogy a rendszerváltás hajnalán keletkezett iratokban ismét felbukkant Hollós neve és nemcsak a kézjegye, mely alapján egyértelműen beazonosítható volt, hogy az általa ismert (és valószínűleg irányított) emberek miként próbálták meg befolyásolni a cserkészlet hazai újraindulását.

A MSZMP ezen kísérlete már 1988/89 fordulóján kényszerű szervezeti megosztottságot teremtett, mely gyakorlatilag igen gyorsan, de hivatalosan csak a – javarészt egykori HNF aktivista regöscserkészlet által létrehozott – vallástalan Magyar Cserkészcsapatok Szövetségének bíróság által kimondott feloszlásával szűnt meg 2004-ben.

Fontos újdonsága a dolgozatnak az 1988-1991-es újjáalakulási események korábban nem ismert film- és írott dokumentumok alapján történő bemutatása.

IV. Publikációk

Tanulmányok:

1. Célkeresztben a cserkészzet. Két interpelláció a civilvilág védelmében, 1946. In: Kommentár 2013/2. 25-32.
2. Töredékek a magyarországi cserkészzet történetéből. In: Utak és útkereszteződések – Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor Tiszteletére. Főszerkesztő: Kahler Frigyes, szerkesztő: Bank Barbara, Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, Budapest, 2013. 157-173.
3. A magyarországi cserkészzet története felszámolása és újjáalakulási kísérlete (1945-1956). In: A diktatúra évtizedei. Szerkesztő: Horváth Miklós, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Történettudományi Intézete és a Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, Budapest, 2013. 171-188.)

Recenziók:

4. Liberalizmus. In: Valóság 1997/4, 108-110.
5. A magyar politikai gondolkodás története. In: Valóság 1998/6, 110-112.
6. Behálózva. In: Valóság 2004/9, 103-105.

Konferenciák:

7. A magyarországi cserkészzet titkos története 1933-1989. INDABA konferencia, Budapest, 2003. november 8.
8. A magyarországi cserkészzet titkos története 1944-1990. PPKE-BTK-Doktori Iskola minikonferencia, 2005. május 19.
9. A magyarországi cserkészmozgalom felszámolási kísérletének regionális sajátosságai. Öregcserkész-találkozó, Budapest, 2007. november 16.
10. A magyarországi cserkészzet titkos története 1945-1990. Kagylós találkozó, Verőce, 2006. január 28.
11. Sétáló kongregáció, imádkozó cserkészzet. A Regnum Marianum 110 éve című konferencia 2008. október 4.

Népszerűsítő beszélgetések:

12. A magyarországi cserkészzet története. Hír TV, Különkiadás, 2006. február 25.

13. A magyarországi cserkészzet titkos története 1939-1993. Lánchíd Rádió, 2011. március 21.
14. A magyar cserkészzet újjáalakulási kísérlete 1956-ban. Mária Rádió Hazafelé című műsora, 2013. február 25.